

درآمدی بر شناخت معماری منظر کاخ ها (مطالعه موردی: کاخ های تهران)

مأنده هاشم پور^۱، حسنا ورمقانی^{۲*}

- ۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری منظر، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
۲- استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول).

An Introduction To Understanding The Landscape Architecture Of Palaces (Case Study: Tehran Palaces)

Maedeh Hashempour¹, Hosna Varmaghani^{2*}

- 1- Graduate Student at landscape architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran
2- Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran

ایمیل نویسنده مسئول: h.varmaghani@qiau.ac.ir

*Corresponding Author: h.varmaghani@qiau.ac.ir

چکیده

کاخ شاخصه تمدن و قدرت یک حکومت و عنصری اثرگذار بر ساختار شهر و جنبه های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ادوار تاریخی است. بررسی کاخ ها اهمیت به سزایی دارد چراکه این بناها منسجم ترین طرح ها و باشکوه ترین تزیینات برای نمایش قدرت پادشاهان را در ساختار کالبدی داشته اند و معرف معماری، هنر، مناسبات اجتماعی و سیاسی و به طور کلی فرهنگ جامعه بوده اند. لذا در این مقاله معماری منظر کاخ ها به طور کلی مورد بررسی قرار گرفته و برخی کاخ ها در تهران انتخاب شده و مورد تحلیل قرار گرفته است. بررسی و مقایسه نمونه های مطالعاتی حول سه عنصر عمده باغها شامل عناصر مصنوع و طبیعی صورت گرفته است. گیاه، آب و بنا عوامل اصلی منظر کاخهای مورد بررسی است که خصوصیات و ترکیبات شکلی آنها مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین مقایسه نمونه ها تفاوت در ترکیب عناصر منظر کاخ های تهران را در دوره قاجار و پس از آن مشخص می کند.

واژه های کلیدی

کاخ های تاریخی، معماری منظر، منظر کاخ، تهران.

Abstract

The palace is a hallmark of civilization and power of a government and an element influencing the structure of the city and the social, political and cultural aspects of historical periods. They had a body and represented architecture, art, social and political relations and the culture of society in general. Therefore, in this article, the landscape architecture of palaces has been studied in general and some palaces in Tehran have been selected and analyzed. The study and comparison of study samples has been done around the three main elements of gardens, including artificial and natural elements. Plants, water and buildings are the main factors in the landscape of the palace under study, whose characteristics and composition have been studied. Comparison of samples also reveals differences in the composition of landscape elements of Tehran palaces in the Qajar period and after.

Keywords:

Historical Palaces, Landscape Architecture, Palace Landscape, Tehran.

۱- مقدمه

عبارت معماری منظر دلالت بر حرفه ای دارد که قصه آن طراحی و ساماندهی منظر است بنابراین تعریف مفهوم منظر به شناخت دامنه فعالیت این حرفه کمک خواهد کرد. منظر به یک معنا محیط پیرامون است و بر فضا ملموس و رویت پذیر اطلاق می شود اما در معنای دیگر دلالت بر ذهنیتی دارد که انسان به واسطه مواجهه با این فضا کالبدی نقش می بندد در حالتی می توان منظر را ترکیب این دو پدیده ای مرکب از ذهنیت و عینیت تعریف کرد. اگرچه «معماری منظر» در ایران تاریخچه‌های بسیار کوتاه در جریان حرفه‌های مرتبط با طراحی محیط دارد، اما در سطح جهانی نیز با وجود بیش از یک قرن قدمت در عرصه حرفه و آکادمی، این رشته هنوز در حال طی مراحل تکامل خویش است.

۲- روش تحقیق

در این تحقیق از روش تحلیلی - توصیفی استفاده شده است. محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونگی بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می پردازد. محقق برای تبیین و توجیه دلایل، نیاز به تکیه‌گاه استدلالی محکمی دارد. این تکیه‌گاه از طریق جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق و تدوین گزاره‌ها و قضایای کلی موجود درباره آن فراهم می‌شود. محقق از نظر منطقی جزئیات مربوط به مسئله تحقیق خود را با گزاره‌های کلی مربوطه ارتباط می‌دهد و به نتیجه‌گیری می‌پردازد. نکته قابل توجه این است که هر کدام از تحقیقات مزبور در جای خود ارزش علمی دارد. از ویژگی‌های تحقیق توصیفی این است که محقق دخالتی در موقعیت، وضعیت و نقش متغیرها ندارد و آنها را دستکاری یا کنترل نمی‌کند و صرفاً آنچه را وجود دارد مطالعه کرده، به توصیف و تشریح آن می‌پردازد.

۳- معماری منظر

در تعریف ساده و ابتدایی از معماری منظر میتوان گفت که این رشته تلفیقی از علوم مهندسی شهرسازی و مهندسی معماری است که به طراحی و فضا سازی در محیط باز می پردازد فعالیت کنونی معماری منظر همچنان ضمن اتکا به سنت ها و تجربه های تمدن های کهن در پرداخت محیط و ساماندهی منظر، از تجربه هایی در حوزه های برنامه ریزی و معماری ، باغبانی ، جغرافیای طبیعی و ... در توسعه کیفی محیط زندگی انسان و نیز صیانت از منابع طبیعی و ارزش های فرهنگی بهره مند می شوند. (منصوری، ۱۳۸۳) باتوجه هدف های کنونی معماری منظر، بررسی ها بیشتر دیدگاه ها و جنبه هایی را مورد توجه قرار داده که به واسطه نوع سازماندهی و تنظیم روابط به آن، آسایش، سلامت و رفاه انسان با سلامت محیط طبیعی در گرو هم و یکپارچه فرض شده اند در این مورد نیز تاکید بیشتر بر جنبه هایی است که نقش تعیین کننده بر مفاهیم پایداری دارند و تأثیرشان در شناخت مسائل جزئی و تعدیل کاستی های موجود بسیار زیاد است و در این میان مسئولیت انسان در مقابل محیط زیست در قالب دو اصل شکل گرفته است؛ بهره برداری از صنایع طبیعی و حفظ تعادل طبیعی. معماری منظر در بسیاری از مباحث، به ویژه در زمینه مفاهیم مربوط به خلق و سازماندهی فضا و مکان، قرابت بسیار زیادی به معماری دارد، لیکن عرصه فعالیت آن که به طور معمول مرتبط با خلق، ساماندهی و مدیریت فضاهای باز طبیعی و مصنوع است، و ارتباط ناگزیر معماری منظر با فرآیندهای جاری در این عرصه، باعث شده تا خصوصیات و ویژگیهای خاصی برای آن پدید آید. خصوصیات ویژه این رشته باعث شده تا معماران منظر در کنار درک مفاهیم عمیق در مورد خلق فضا، نیازمند آشنایی و بکارگیری طیف وسیعی از دانشهای مرتبط با رفتار انسان، مفاهیم هنری و تاریخی مرتبط با فضاهای باز و طبیعی، دانش و علوم مرتبط با طبیعت و مؤلفه‌های طبیعی و نیز دانش مهندسی برای ساخت و مدیریت منظر باشند. معماری منظر حرفه‌ای پیچیده و میانرشته‌ای است و معمار منظر بایستی این دانش میانرشته‌ای را تجزیه و تحلیل کند. برای اینکه طراحان منظر به خالقان مکان و طراحان کارایی در توسعه پایدار فرهنگی و اکولوژی تبدیل شوند باید در تلفیق هنر و علم ماهر شوند. آنها

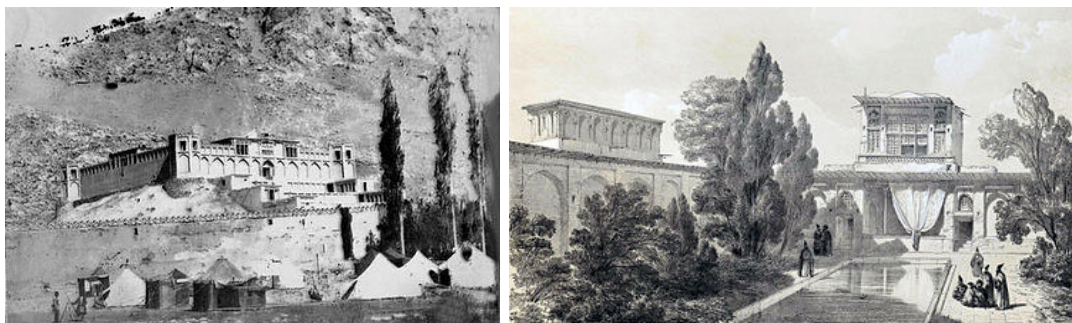
باید طراحی خالق را با دانش نوین بیامیزند و روابط متقابل بیان توسعه جدید و سیستمهای موجود فیزیکی و انسانی را سر و سامان دهند. (نوری زاده، صیدائی، ۱۳۹۵)

۴- منظر کاخ

کاخ، کوشک، ارگ یا قصر به محل اقامت خانواده سلطنتی، رئیس دولت، مقامات عالی رتبه و اشراف گفته می شود. گاهی به بناها، ساختمانها و سازه های بزرگ دیگر نیز کاخ گفته می شود. (دهخدا، ۱۳۷۳؛ معین، ۱۳۸۶) کاخ فرعون در تیس، کاخ های تخت جمشید و کاخ های آشوری نینوا، کاخ کنوسوس در یونان از قدیمی ترین کاخ های جهان هستند. کاخ ها با قلعه و دژ و رخ فرق های آشکار دارد دژ کاربرد جنگی دارد و قلعه کاربرد نظامی و دفاعی. کاخ ها از نظر کالبدی، از عناصر انتظام بخش شهر و جلوه ای از پیشرفت های معماری به شمار می روند. در ایران کاخ در کامل ترین شکل خود مجموعه ای از بخش های اقامتی و حیاط های اندرونی و ابنیه خدماتی بوده و در ساده ترین حالت نیز بنایی منفرد (کوشک) در ترکیب با منظر است. کاخ ها بنابر وسعت و اهمیت خود طیف گسترده ای از کاربری ها را داشت. کاخ کارکرد ترکیبی حکومتی-سکونت-مذهبی داشته و همزمان به عنوان معبد و نیایشگاه مذهبی، قلعه دفاعی و مکانی برای سکونت حکمرانان، مراسم بارعام و تشریفات استفاده می شد طهماسبی بعد ها نیز کارکرد حکومتی-سکونت ادامه یافته اما با احداث ابنیه عمومی و عام المنفعه دچار نوعی رفرف اجتماعی، به ویژه در عصر صفوی، به صورت تفکیک بخش های حکومت از سکونت شده و در برخی موارد کاخ-باغ ها به روی عموم گشوده می شدند (متدین، ۱۳۸۹) کارکردهای تفرجی با هدف ایجاد محیطی فرح بخش همانند کاخ شکارها و کارکردهای نظارتی-امنیتی به منظور تسلط و نظارت بر مناطق حکمرانی از دیگر کاربری های کاخ بوده است. در طرح معماری کاخ همواره تلاش می شده فضاها به ویژه در اندرونی گوناگون باشند با آن که نمای ساختمان به صورت جفت یا قرینه بوده ولی در طرح معماری درونی پاجفت یا ناقرینه کار می شده است و گاه طرح دوم اشکوب دوم با اشکوب همکف تفاوت می کرده است مانند کاخ هشت بهشت اصفهان.

کاخ قاجار به لحاظ شکلی نمونه ای از باغ تخت ایرانی تحت تأثیر شیب زمین به صورت تراس های مطبق با چشم اندازهای مسلط بر جنوب تهران بوده که کاربری سکونت تابستانی و شکار داشته است. (سرنا، ۱۳۶۳؛ پرنا، ۱۳۸۵؛ شاهچراغی، ۱۳۹۱) این کاخ شامل بخش های سردر، تراس های سبز، بنای تراس اول، کاخ اصلی و باغ خلوت، دریاچه مصنوعی و کوشک مرکزی بود (ایرانی بهبهانی و سلطانی، ۱۳۸۲)

همچون دیگر کاخ های این دوره، قصر قاجار با نماها و اجزای پرنقش و نگار و باروک گونه از سبک التقاطی معماری ایرانی و غربی تبعیت کرده و صنایع ظریف مانند گچ بری، آینه کاری و کاشی کاری در آن استفاده شده است. از نظر کارکردی این کاخ ابتدا در خارج از محدوده شهر بود اما در دوره های بعد در داخل حصار شهر قرار گرفت. (ویلبر، ۱۳۴۸)

شکل ۱: کاخ های قاجاری (فلاندن، ۱۳۲۴: ۱۱۳).

۴-۱- عناصر طبیعی و مصنوع موجود در منظر کاخ

گیاه: از دیر باز در ایران عناصر طبیعی مورد توجه خاص بوده اند. بررسی منابع تاریخی، فرهنگی و ادبی حکایت از آن دارد که ارزش و حرمت گیاه نزد ایرانیان، بسی فراتر از درجه اعتبار آن در پیش دیگر اقوام و ملل جهان است. گیاهان و درختان در فرهنگ ایران کهن تقدیس میشود و به سبب همین جایگاه، نقشی اساسی در فضا سازی کاخ ایفا میکند. (شاهچراغی، ۱۳۸۹) به عنوان مثال درخت سرو، مظهر جاودانگی، راستی، سرافرازی و آزادی در صدر مضامین نقاشان قرار گرفت. بر روی ساختمان ها و در باغ های پیش از اسلام و هنر ایرانی اسالمی و بعدها در هنر گورکانیان هند نمایان شد. (ایلکا، ۱۳۹۰) با وجود استفاده از برخی گونه های خاص مانند سرو در محوطه کاخ ها، از انواع گونه های درختی، درختچه ای، پوششی و علفی استفاده میشد. ایرانیان از جلوه طبیعت در کاخ های خود به شیوه های بیتکلف و ساده لذت میبردند و هرگز به محیط آن جنبه افسانه های و تخیلی نمیدهند پوشش گیاهی در کاخ ها براساس نظم هندسی کالبد کاخ تعیین میشده و بر هندسه آن تأکید میکرده است. (منصوری، ۱۳۸۴)

شکل ۲: باغ فین - عنصر گیاه در باغ ایرانی (نگارندگان)

آب: میتوان آب را روح کاخ ایرانی نامید، یا به عبارتی، آن را نیروی حیاتی دانست که به محوطه کاخ جان میبخشد و آن را تا حد بهشت ارتقا میدهد وجود آب و حرکت آن در کاخ، اصیل ترین و مطبوع ترین خصوصیت مشترک کاخ ایرانی است. انسان در این محوطه کاخ ها با به نمایش گذاشتن آب به صورت متفاوت (آب در حرکت و آب ساکن) نیاز خود را نسبت به این عنصر حیات بخش شفاف و خنک کننده مورد تأکید قرار میدهد. در محوطه کاخ آب از نقطه ای ظاهر میشود که بتواند سراسر محوطه را آبیاری کند، لذا گردش و جریان آب علاوه بر نقش عملکردی به طرق مختلف به نمایش گذاشته میشود و آب در هر فضایی با حضور خود نقش مهمی در ایجاد خنکی، انعکاس نور و اصوات دلپذیر ایفا میکند. این منبع حیات بخش با حرکت در جویبارها، آبشارها، فواره ها ایجاد زندگی و جنب و جوش میکند در حالیکه حوض ها، حوضچه ها و استخر ذخیره، آرامش و سکون را بر محوطه کاخ حاکم مینمایند. (بانی مسعود، ۱۳۹۰)

به عنوان مثال کاخ چهلستون سنگ شیرها و مجسمه های سنگی اطراف حوض و داخل باغچه ها تنها آثاری است که از دو قصر باشکوه دیگر صفویه یعنی آئینه خانه و عمارت سرپوشیده باقی مانده و به این محل منتقل شده است. تندیس های چهارگانه در گوشه های استخر باغ، آناهیتا ایزدبانوی آب ها هستند. اگرچه انعکاس ستونهای بیست گانه تالارهای کاخ چهلستون

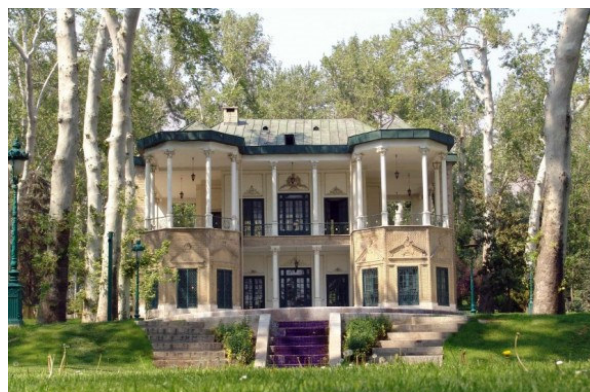

در حوض مقابل کاخ، مفهوم چهلستون را بیان می‌کند، علاوه بر آن عدد چهل در ایران قدیم کثرت و تعدد را می‌رساند و وجه تسمیه عمارت مزبور به چهلستون می‌تواند به علت تعدد زیاد ستونهای این کاخ نیز باشد. در ابتدا ستونها با پوششی از آینه کاریهای زیبا تزئین شده بوده که در زمان حکومت ظل السلطان قاجار در اصفهان این آئینه کاریها تخریب شده‌است و روی نقاشی‌های صفوی با گچ پوشانده شده‌است.

شکل ۳: عنصر آب در باغ ایرانی: راست - باغ چهلستون. چپ - باغ فین (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی).

بنا : در مقابل عناصر طبیعی، عناصر مصنوع در کاخ ها با هندسه ای منظم در کنار هم شکل گرفته اند . ساخته های انسان در کاخ ها یا به عبارت دیگر نقش انسان در آن ، علاوه بر به نظم کشیدن عناصر طبیعی تلفیق آنها با عناصر انسان ساخت است، شامل ایجاد حریم، تغییر فرم زمین کاخ و ابنیه ای که به نحوی با کاخ در ارتباط هستند . ساختمانهای اصلی در دو مقیاس مطرح هستند؛ مقیاس بزرگ که در فضای اصلی کاخ مشارکت دارد و مقیاس کوچک که محوطه کاخ را تعریف میکند. (حیدرنتاج، ۱۳۹۲)

شکل ۴: کاخ نیاوران - عنصر بنا در باغ ایرانی (دفتر فنی کاخ نیاوران).

۵- کاخ های تاریخی

یکی از درخشانترین دوره های هنری ایران پس از اسلام دوره صفویه است عصر صفوی، عصر کمال و شکوفایی نبوغ معماری و شهرسازی در ایران است. زیباترین و باشکوهترین آثار معماری ایران در همین دوره توسط معماران خلاق آفریده شد در این دوره، بناهایی بزرگ و عالی مانند: کاخ های

عالیقاپو، چهلستون، هشت بهشت و تالار اشرف در اصفهان و بقعه شاهزاده حسین سردر عالیقاپو چهلستون در قزوین ساخته شدند. کاخ خورشید و برجهای دیدهبانی شهر کالت از هنر معماری این دوره است. معماری این دوره از لحاظ وسعت و کارایی بسیار متنوع است. معماری کاخ های دوره زندیه به لحاظ کارکردی و فضایی، تشابهاتی با کاخ های دوره صفویه و قاجار دارد؛ اما در جزئیاتی نظیر: سازماندهی فضاها، تناسبات و تزئینات، دارای ویژگیهای خاص خود هستند.

۱-۵- کاخ های قاجار

درختکاری و گل کاری باغ ها در اوایل دوره ی قاجاریه هنوز غالباً به شیوه ی قدیم ایرانی بوده است ، ولی بتدریج گل کاری فرنگی به ویژه در دوران پادشاهی ناصر الدین شاه رایج گردیده و گلکاران و باغبان فرنگی هم به ایران آمده و شیوه گلکاری غربی را با خود آوردند . در دوران قاجاریه ، حاکمان این سلسله تعداد زیادی از باغ های موجود در ایرانرا مورد مرمت و بازسازی قرار دادند و همچنین باغ های زیادی در شهرها از جمله تهران ساخته شد که با نهایت تأسف در طی نیم قرن اخیر بسیاری از آنها ویران شده اند . تعدادی از باغ های این دوره عبارتند از : باغ های عفیف آباد ، باغ دلگشا ، نارجستان، ارم ، منشی باشی، سالاری، ایلخانی و باغ خلیلی شیراز، باغ نشاط الر ، باغ شاهزاده و باغ هرنندی کرمان ، باغ سردار محتشم رشت ، باغ چهل ستون بهشهر ، باغ معین و باغ میرزا عباس بمی و باغ عبد الرحیم خان یزد ، باغ گلستان و باغ الله زار تهران . مشهور ترین باغ های این دوره در تهران به قرار زیر هستند : باغ نگارستان، نظامیه ، الله زار ، باغ اتابک ، باغ شعاع السلطنه ، باغ شاه ، باغ کامرانیه ، باغ مسعودیه، باغ و کاخ گلستان ، باغ دوشان تپه ، باغ عشرت آباد ، باغ فرح آباد ، باغ صاحبقرانیه ، باغ فردوس و باغ سلطنت آباد (نصر، طاهره، ۱۳۸۹)

ویژگی های کاخ های قاجار: تعویض سبک گلکاری ها -ورود سبک باغ سازی اروپایی به ایران -کاشت فراوان چنار بطوری که به تهران چنارستان گفته میشد.

۶- یافته های تحقیق

۱-۶- کاخ سعدآباد

کاخ سعد آباد با تأثیر از شیب و توپوگرافی شدید منطقه، ساختار خاص خود را دارد. بالاترین سطح باغ، تپه علی خان است که در گذشته که درختان اندازه امروزی را نداشتند از بیرون باغ قابل رویت بوده است. اختلاف سطح حاصل از توپوگرافی باغ با ایجاد تراس و سنگ چینی و کاشت گیاهان پوششی مهار گشته است. جهت گیری و قرارگیری کاخ های موجود در مجموعه از توپوگرافی زمین پیروی میکند. ساختار طبیعی منطقه و ویژگیهای شکل و توپوگرافی زمین سبب پدید آمدن چشم اندازهای زیبایی رو به شمال و دامنه کوه گردیده است. وجود درختان کهنسال و قدیمی چنار از مهمترین ویژگیهای این باغ محسوب میشوند. سعدآباد به پیروی از شکل و موقعیت زمین و مسیرهای حرکتی نظم یافته است. این مساله تنوع بصری را در طول مسیرها افزایش می دهد. مسیرهای حرکتی با کاشت ردیفی درختان چنار در دو سو به خوبی تعریف شده اند. از سوی دیگر به دلیل محصوریت فضا توسط درختان بلند قامت به ویژه چنارها، دید و منظر در مسیرها بیشتر بسته طراحی شده است، اما در پیرامون کاخ ها، دید بازتر نیز مورد توجه واقع شده است. در عین حال در نقاط بالایی، دیدی بسیار مطلوب به سوی کوههای توچال و نیز به سوی شهر وجود دارد. نمونه بارز در این مورد کاخ شهوند (سبز) است که به دلیل حضور درختان کهنسال و بلند قامت و بسیار متراکم در طول مسیر، این کاخ مشاهده نمی شود و با نزدیک شدن به آن، دید نیز گسترده تر میگردد. چشم انداز کاخ از سوی جنوب، شهر بزرگ تهران است و چون کاخ بر تپه ای بلند قرار گرفته، منظره بدیعی را پیش

چشم بیننده می‌گستراند. از سوی شمال نیز به سوی کوههای مرتفع البرز و در برخی قسمت‌ها به سوی کاخ احمد شاهی دیدگاهی وجود دارد. محوطه اطراف کاخ سفید نیز به کمک ویژگیهای طبیعی، دارای چشم‌اندازی باز و گسترده با پوشش سبز چمن و درختان زینتی نادر و بلند قامت همراه با آب نماها و فواره‌های بلند است که بسیار زیبا جلوه می‌کند.

شکل ۵: کاخ احمد شاهی (نگارندگان)

از زمان پهلوی اول پیرامون کاخ با دیوار محصور گردید و بدین ترتیب محوطه باغ از بافت اطراف مجزا گشت. در آن زمان، هشت ورودی اصلی به منظور دسترسی به نقاط مختلف در باغ وجود داشت. خیابانهای اصلی باغ شکلی نامنظم و منحنی دارند و تحت تاثیر شکل زمین سراسر باغ را تحت پوشش قرار می‌دهند. در حال حاضر سه ورودی اصلی فعال هستند که از این میان ورودی زعفرانیه برای بازدیدکنندگان در نظر گرفته شده است.

شکل باغ سعدآباد نامنظم و به گونه‌ای طبیعی است و در میان بافت شهری جای گرفته است. تقسیم بندیهای داخل باغ نیز به تبعیت از ویژگیهای طبیعی و توپوگرافی صورت پذیرفته است. این امر سبب میشود که باغ سعدآباد که یک باغ‌دره دانسته میشود بیشتر الگویی آزاد داشته باشد، اما درعین حال چند نقطه آن نیز شکل باغ رسمی ایرانی را تداعی کند.

در باغ سعدآباد به جز رودخانه دربند که از شمال به باغ وارد میشود و از گذشته نیز در محدوده باغ وجود داشته و به عنوان یکی از منابع تأمین آب مورد نیاز فضای سبز مطرح بوده، ۱۲ قنات در دوره پهلوی دوم احداث گردید که در حال حاضر بسیاری از آنها غیرفعال و یا نیمه فعال‌اند آب در باغ در استخرهای بزرگ در مقابل برخی کاخ‌ها حضور دارد که سطح وسیع آب و وجود فواره‌ها مطبوعیت فضایی را دو چندان میکند.

شکل ۶: موزه فرشچیان (نگارندگان)

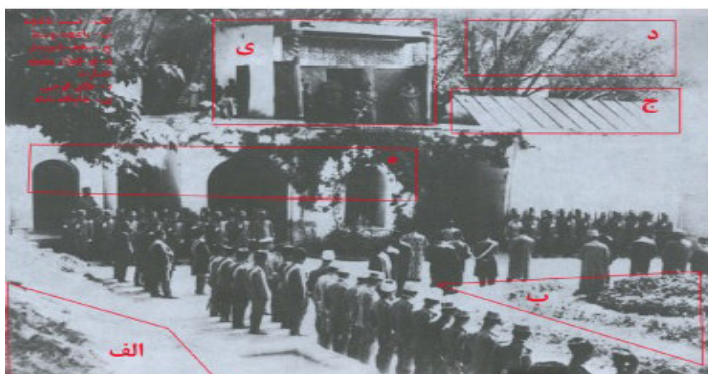
درعین حال آب در سراسر باغ به شکلی طبیعی به منظور آبیاری جاری است و در برخی نقاط همچون محوطه مقابل کاخ سبز نظم آب به شکل کاملاً هندسی دیده می‌شود. در باغ سعدآباد، پوشش های متنوع گیاهی با ترکیبهای گوناگون وجود دارند: پوشش گیاهی انبوه و جنگلی در ضلع شمالی باغ تا رودخانه، انواع باغهای میوه پراکنده در سطح کل باغ، درختان سایه‌انداز متراکم در سراسر باغ و انواع درختان کمیاب وزینتی در میان چمن و در مجاورت کاخهای اصلی. گونه‌های گیاهی غالب باغ شامل چنار، کاج، نارون، افاقیا، گردو، بادام، ارغوان، ماگنولیا، تبریزی، بید مجنون، توری، سیب گل و نوئل می‌گردد. بسیاری از گونه‌های گیاهی نادر و غیر بومی هستند که از خارج کشور به ایران آورده شده‌اند و یا از سوی سران سایر کشورها اهدا گشته‌اند. نظم گیاهی باغ سعدآباد از نظام هندسی خاصی پیروی نمی‌کند و بیشتر تابع شکل و شیب زمین و مسیرهای آب است و در عین حال تاثیر باغ‌سازی اروپایی نیز در آن نمایان است. سطح اصلی باغ با چمن پوشانیده شده که در گذشته در باغ ایرانی کمتر مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

شکل ۷: نمای کاخ ملت و محوطه اطراف کاخ (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی).

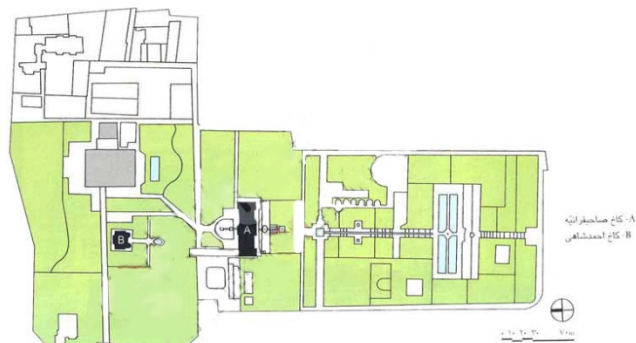
۶-۲ باغ صاحبقرانیه

باغ صاحبقرانیه که با نام نیاوران نیز شناخته می‌شده از آثار دوره قاجار است که تاکنون پابرجاست. این باغ تغییرات قابل توجهی کرده است. بخش اعظم آنها از اواخر سده ۱۳ه.ق. آغاز و تا دهه ۱۳۴۰ ادامه یافته است. پیشینه ای گسترده ندارد. مهمترین آنها، بررسیهای ستوده در جغرافیای تاریخی شمیران است که در آن، وضعیت جغرافیایی و تاریخی منطقه و تاریخ باغ بررسی شده است (Sotoudeh, ۱۹۹۲). معتمدی نیز در جغرافیای تاریخی تهران به باغ نیاوران پرداخته و اطلاعاتی در مورد پیشینه آن قبل از دوره ناصرالدین شاه و همزمان با دوره پهلوی ارائه کرده است. (Motamedi 2002)

شکل ۸: عکس هوایی و حیاط قدیمی متصل به جلوخان (Iran National Cartographic Center, 1962)

باغ و عرصه های درونی آن براساس عکسهای هوایی دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ میتوان باغ نیاوران را به سه قسمت جنوبی، شمالی و محدوده پیرامون کاخ که پیوند دهنده دو قسمت شمالی و جنوبی است، تقسیم کرد. بخش میانی باغ که محدوده پیرامون عمارت صاحبقرانیه است، تغییرات زیادی کرده و برای درک طرح باغ با اهمیت است. عکسهای تاریخی و مطالعات اخیر نشان میدهد که شیب طبیعی زمین در شرق و غرب کاخ بسیار تند بوده است؛ گویی صاحبقرانیه بر قله یک کوه قرار دارد. باغ این عمارت در سراسیمه واقع شده که خود عمارت در وسط آن در تپه سنگی بنا شده به طوری که جلگه تمامی شهر و نواحی آن در زیر پای آن قصر بیش از یک مشت خاک نیست. (1966, Chaparbashi)

شکل ۹: حیاط فعلی متصل به جلوخان و سایت پلان کاخ صاحبقرانیه (Iran National Cartographic Center, 1962)

۶-۳ کاخ موزه گلستان

با قدمتی بالغ بر ۴۴۰ سال، یکی از منحصر به فردترین مجموعه های تاریخی ایران می باشد. اطلاق نام گلستان به این مجموعه، ریشه در بنیان تالاری به نام «گلستان» که از بناهای عهد آقا محمد خان قاجار بوده و در سال ۱۲۱۶ هجری و در عهد فتحعلی شاه قاجار به پایان رسید، دارد. کاخ گلستان از عهد صفویه تا دوران معاصر دستخوش تغییراتی گردیده است. هر چند که بنیان کاخ گلستان به دوران شاه عباس صفوی و به سال ۹۹۸ هجری و با احداث چهار باغی در داخل حصار شاه طهماسب و بعدها و در زمان شاه سلیمان صفوی (۱۱۰۹ - ۱۰۷۸ هجری) با ساخت دیوان خانه ای در همان محدوده چنارستان شاه عباسی شکل می گیرد، ولی امروزه از آن بنیان ها اثری در میان نیست و داشته های موجود کاخ گلستان از لحاظ دیرینگی محدود به بخشی از آثار و ابنیه از دوران زندیه بوده و فراتر از آن نمی رود.

شکل ۱۰: منظر و سایت پلان کاخ و باغ گلستان (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی).

۷- یافته های تحلیل

جدول ۱: بررسی عناصر باغ ایرانی در کاخ های تهران (نگارندگان)

گلستان	صاحبقرانیه	سعد آباد	کاخ عناصر مورد بررسی
قرارگیری درختان بلند قامت در اطراف تالار اصلی به صورت متقارن	قرارگیری درختان بلند در اطراف کاخ و مرکز سایت.	گیاهان از نظم خاصی پیروی نمیکنند. تابع شیب زمین و مسیر آب هستند و باغسازی اروپایی در آن نمایان است.	گیاه
قرارگیری حوض بزرگ در مرکز سایت و جلوی کاخ	قرارگیری حوض در مرکز باغ و در امتداد مسیر به سمت کاخ و وجود فواره ها	آب در استخر بزرگ مقابل کاخ در سطح وسیعی وجود دارد و فواره ها مطبوعیت فضا را دوچندان میکند.	آب
وجود تالار آینه و تخت مرمر کاخ شمس العماره از جمله بنا های موجود در این کاخ است.	تالار بزرگ آینه که قسمت جنوب به سمت تهران و قسمت شمال به سمت البرز میباشد. وجود حوضخانه در طبقه زیرین که معماری زیبایی دارد.	قدیمی ترین بنا کاخ سبز است در قسمت مرتفع شمال غربی قرار دارد. کاخ سفید و موزه ملت با توجه به شیب زمین شکل گرفته و استفاده بهتر از منظر اطراف.	بنا

۸- نتیجه گیری

در این مقاله با بررسی هایی که در باغ ایرانی تهران صورت گرفته عناصر تشکیل دهنده باغ ایرانی گیاهان در اطراف کاخ ها و مرکز سایت درختان بلند و در زمین های شیب دار از نظم خاصی پیروی نمی کند. عنصر آب در کاخ ها با قرار گیری در حوض در مرکز سایت یا در در امتداد مسیری مشخص جریان دارد که طراوت و شادابی را در محیط ایجاد کرده و با گیاهانی در مسیر جریان آب هستند زیبایی محیط را دو چندان میکند. باغ ایرانی محصول جلوه های بکر و طبیعی دو عنصر گیاه و آب در کنار عناصر انسان ساخت در نظام هندسی مستقیم الخط. مفهوم باغ با تنها یک هندسه یا طرح فضایی ملزم نبود؛ بلکه بیشتر حس پیوند با طبیعت بکر و عناصر طبیعی مانند آب و گیاه، در اشکال مختلف بوده است..

مراجع

- بانی مسعود، امیر. ۱۳۹۰. باغهای تاریخی تبریز. تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی
- پرنا، مهدی. ۱۳۸۵. درک عمومی معماری منظر. تهران
- حیدرنتاج، وحید. ۱۳۹۲. بررسی نقش آب و منظر در باغ عباس آباد

- دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۳. فرهنگ دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- سرنا، کارلا. ۱۳۶۳. مردم و دیدنیهای ایران تهران: نشر نو ازاده
- شاهچراغی، آزاده. ۱۳۹۱. پارادایم های پردیس. تهران: جهاد دانشگاهی
- منصوری، امیر. ۱۳۸۳. درآمدی بر شناخت معماری منظر. باغ نظر
- متدین، حشمت اله. ۱۳۸۹. بینایی برون و درون. منظر
- معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ فارسی معین. تهران: زرین
- معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ فارسی معین. تهران: زرین
- نوری زاده، سحر. صیدائی، کاوه. ۱۳۹۵. ابزار های تحلیلی در معماری منظر
- نصر، طاهره، ۱۳۸۹. تجلی حکمت در باغ ایرانی
- ویلبر، دونالد. ۱۳۸۴. باغ ایرانی و کوشکهای آن (ترجمه مهیندخت صبا) تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب